

13.

USMENA NARACIJA, IDENTITET I LIČNA ISTORIJA

PITANJA JEZIČKIH FORMI I KULTURNOG SAMOOPREDELJENJA U PUBLIKACIJI *ROMKINJE:* *BIOGRAFIJE STARIH ROMKINJA U VOJVODINI*

Marija Grujić

Sažetak: Rad analizira zbirku ličnih istorija koja predstavlja biografske priče starih Romkinja u Vojvodini, nastalu kao rezultat projekta istraživanja života romskih žena u Vojvodini. Postupak prezentovanja biografskog diskursa, putem kazivanja ličnih istorija (oral histories), omogućava uvid u specifičnosti formiranja jezičkih, pojmovnih, ideoloških i drugih konstrukta kroz koji se konstituiše subjekat koji pripoveda. U datom slučaju, rad predstavlja osvrt na nekoliko aspekata posredovanja životnog iskustva i problema koji se javljaju u konstruisanju značenja i interpretaciji ideoloških slojeva ovih jezičkih tvorevina. Na prvom mestu, to je problem ukrštanja ličnog i kolektivnog diskursa u posredovanju svakodnevnog, ličnog, ali i kolektivnog istorijskog iskustva. Na drugom mestu, rad se bavi prirodom posredovanja i uslovljenosti vrstom odnosa koji vlada između ispivačica i ispitanica, to jest, načinom na koji njihov dijalog konstruiše rodni, kulturni i etnički identitet i jednih i drugih. I najzad, u radu se postavlja i pitanje u kojoj meri kolektivni kulturni klišeji ograničavaju proces samorealizacije kroz jezik subjekta koji pripoveda.

Ključne reči: oralna istorija, biografski diskurs, Romkinje, Vojvodina, kolektivni kulturni kliše

Ovaj rad ukazuje na problem kulturne samoidentifikacije ostvarene kroz konstruisanje lične istorije putem usmene naracije. Predmet analize je izdanje koje je nastalo kao rezultat višegodišnjeg istraživačkog rada centra “Ženske studije i istraživanja – Mileva Marić” u Novom Sadu, kao deo projekta koji okuplja mlade Romkinje studentkinje Univerziteta u Novom Sadu u istraživanjima običaja, života, verovanja, i drugih kulturnih formi romskih zajednica u Vojvodini.¹ Ispitivanjem antropoloških i sociolingvističkih aspekata ovakvih publikacija dolazi se do značajnih uvida o alternativnim postupcima kulturne (samo)identifikacije i ispisivanja ličnih i kolektivnih istorija putem jezika i naracije.

¹ Reč je o projektu “Mlade za starije Romkinje”, koncipiranom kao deo edukativnog programa u okviru centra Ženske studije i istraživanja – Mileva Marić u Novom Sadu. Više o tome može se pročitati na internetskoj stranici www.zenskestudije.org.rs

Do sada je objavljeno nekoliko izdanja proizašlih iz navedenog projekta, od kojih su *Romkinje: Biografije starih Romkinja u Vojvodini* I-II najobimnije. Prvi deo objavljen je kao rezultat istraživačkog rada sprovedenog u periodu 1998-2001, i to u svojim izdanjima na srpskom (2001), engleskom (2003) i romskom (2004). Reč je o zbirci životnih priča (oral histories) Romkinja iz Vojvodine prezentovanih u formi intervjua koje su vodile Romkinje studentkinje Univerziteta u Novom Sadu. Učesnice su bile zamoljene da ispričaju ono što smatraju najvažnijim iz svoga života, a voditeljke intervjua bi takođe postavile jedan broj pitanja. Drugi deo *Romkinja* izašao je iz štampe 2007. godine. Ovaj projekat je bio prva vrsta akcije u naučnoj praksi u Srbiji u kojoj su se žene romske nacionalnosti programski usmerile na istraživački rad u romskoj kulturnoj zajednici. Za razliku od prvog dela, drugi deo sadrži i životne priče mlađih Romkinja sa institucionalnim obrazovanjem. U prvom delu su intervjuisane mahom žene iz Vojvodine, dok su u drugom zastupljene i priče žena iz drugih krajeva Srbije.

Kako su istraživačice bile uglavnom veoma mlade žene, a intervjuisane žene u zreloj dobi, ovi intervjui su uspostavili efekat “svedočenja pred mlađim generacijama”, efekat dijaloga između različitih životnih dobi. Transkripcija govora je urađena verno i doslovno, uz potpuno očuvanje govornih karakteristika, bez stilske ili smisaone cenzure. Taj fenomen je uneo dodatnu dimenziju sagledavanja kontinuiteta jednog kulturnog identiteta a i osvetlio kulturne označitelje političkih, društvenih, pravnih i kulturnih promena. Pored ove, pojavile su se još neke studije urađene u okviru ovog istraživanja kao što je: *Nevidljive: ljudska prava Roma u Vojvodini*, i slično.

Ja ću se u ovom radu usredsrediti na prvi tom publikacije *Romkinje*, koji sadrži dvadeset životnih priča Romkinja životne dobi između šezdeset i osamdeset godina. Pitanja postavljena u intervjuima bila su koncipirana oko sledećih tema: uspomena na detinjstvo, venčanje, radni vek, društvene odnose, religijska uverenja, ritualne seksualne prakse i drugo. Međutim, isto tako, važan korpus pitanja odnosio se i na istorijske okolnosti, pogotovo na to kako se lično i kolektivno prelamalo u njima: na položaj Romkinja u multietničkoj Vojvodini, sistem obrazovanja, holokaust za vreme Drugog svetskog rata, zatim iskustva socijalističkog i postsocijalističkog perioda, pitanja nacionalnih praznika i drugo.

Interesantno je da, kako sa sociolingvističkog, tako i sa kulturološkog stanovišta, ova istraživanja predstavljaju novitet i retkost koja omogućuje jedan specifičan literarno-naučni vid kulturnog rada, ali i kulturnog samoopredeljenja. S jedne strane, mlade devojkice koje se izjašnjavaju kao Romkinje pojavljuju se kao istraživačice, a samim tim i naučnice, one koje postavljaju pitanja svojim sagovornicama, čime zapisuju, posreduju, ali donekle i konstruišu jezički izraz i značenja samog govora. S druge strane, osobe sa kojima su rađena istraživanja, dobijaju sopstveni glas, njihov govor se prenosi u formi lične zapisane istorije, što im dopušta da kroz određene autentične formulacije otkriju kulturne i rodne specifičnosti svog životnog puta. U oba slučaja, reč je ne samo o iznošenju konkretnih sećanja, verovanja, činjenica, utisaka i podataka, već i o konstruisanju sopstvenih identiteta i subjektiviteta kroz jezik, to jest govorni čin.:

“...Kad me je pitao poslovođa šta sam po nacionalnosti, jer su mu rekle druge radnice koje su sa mnom radile da sam Romkinja, on me je pozvao i pitao šta si ti, Romkinja, ja mu kažem: – Romkinja sam. A on kaže: – Nemoj da kažeš da si Romkinja. A ja mu ka-

žem: – Zašto da ne kažem, kad je to moja nacija i nemam šta da krijem. I tako je i ostalo i više me niko nije pitao da li sam Ciganka.”²

Sam način na koji se formuliše govor o određenim temama, čak i onim najličnijim, izbor izraza, reči i gramatičke strukture, otkriva mehanizam samoidentifikacije i kreiranja autohtonog identiteta. Ovde je donekle reč o poistovećivanju sa određenim kulturnim odrednicama, pripadanju zajednici, a u određenim momentima, pak, ograđivanju od kolektiviteta i kulture i pripadanju nekom drugom, rodnom ili starosnom određenju.

Imam dobre prijateljice s kojima se družim. Ta što je radila sa mnom. Isto ko ja tako. Ni veća, ni manja, ni deblja ni mršavija. Kao da smo dve sestre. Ni ona nije srećnija u životu. I njen se muž udavio. Ima dva sina i ćerku, tako da ni ona nije baš... On se napio, otišao i udavio se. On je hteo da se udavi. A zbog čega, to ne znam. Šta da vam kažem za tuđi život, kad ne znam. Samo, oni su Mađari. Ona je iz Bačke Palanke.³

Pitanja identiteta konstruisanog kroz usmenu naraciju, kao jedna vrsta samo-konstrukcije i specifičnosti tog govora, najlakše je ispratiti kroz intersekciju ličnog i kolektivnog u evociranju prošlosti, o kojoj je ovde reč. Metodom lične istorije dobijamo dvostruki uvid u pitanje identiteta i pripadanja intervjuisanih. Na prvom mestu, stičemo uvid u mnogo toga u vezi sa intimnim, unutrašnjim iskustvima žena iz manjinskih etničkih grupa u određenom društvu, čime se ukazuje na kompleksno preplitanje etnički, klasno, rodno i, čak, rasno motivisanih diskriminacija. Na taj način se stiče uvid u razne vrste aktivnog i osvećenog odnosa prema životu koji se u životu ovih žena često javljao kao odgovor i otpor raznim preprekama i opasnostima. Većina njih, uprkos svim teškoćama sa kojima se u životu susretala, pripoveda o svom životu na način koji ukazuje na svest o identitetu kao dvostrukoj životnoj poziciji. S jedne strane, taj identitet donosi određenu podređenost na lestvici društvenih hijerarhija, a s druge strane, taj identitet gradi sopstvenu mrežu mogućih alternativnih izbora u životu. Sama forma lične istorije (oral history), u kojoj pripovedač/ pripovedačica pripoveda realno iskustvo sa vremenske i, često, emotivne distance, šaljući jasnu poruku da je nadvladao/nadvladala određene traumatične momente u biografiji, unosi u literarnu formu elemente optimizma, vedrog i često komičkog pogleda na svet.⁴ Navešću jedan primer iz teksta:

Volela bih da sam mlada i da imam oko trideset godina, da idem da se provodim, da izađem kad oću, da dođem kad oću. Ja sam se upisala tamo gde idu žene penzionerke, išla sam sa njima u Nadalj u kafani. Muž nije bio ljubomoran. Pustio me, jel je vido da sam kući ko rob. Bila sam u manastir na Fruškoj Gori, u Vrdniku. Okupljaju se žene i družimo se, putujemo.

Šta bi preporučila svojim unukama i svim ženama?

Preporučila bi im da se ne udaju do četrdesete godine, zato što je brak obaveza i vezane su za muža i decu, a kad rodiš decu, onda moraš da trpiš zbog njih i nikad nemaš neko zadovoljstvo. Uvek čutiš i trpiš i onda ti dođu godine i di znaš da ideš. Ženska deca treba da se školuju, kad se uda da ima svoj zanat, da ne mora da čeka od čoveka svaki dinar, lakše je živeti sa dve plate.⁵

² *Romkinje: biografije starih Romkinja u Vojvodini*, Novi Sad 2001., 88. (poglavljje “Marija”)

³ *Isto*, 153.-154. (poglavljje “Radmila”)

⁴ O prirodi i metodama *oral history* koncepcije videti u: Thomas L. CHARLTON – Lois E. MYERS – Rebecca SHARPLESS (ur.), *History of oral history: foundations and methodology*, Lanham 2007.

⁵ *Romkinje...*, 106.-107. (poglavljje “Ruža”)

Drugi bitan aspekt i rezultat ovog postupka je svedočanstvo o izvesnim istorijskim okolnostima: holokaustu (nošenju žutih traka, pogromima, racijama, konstruisanju rodne pripadnosti za vreme rata i drugo). Vrlo značajno otkriće koje proističe iz ove studije je da je problem izučavanja holokausta nad Romima u Vojvodini uistinu metodološki upućen na područje *oral history*, jer je ova problematika potisnuta i tabuizirana u pogledu pisanih izvora i zvanične historiografije Jugoslavije i Srbije.

“Bili smo ošišani, Nemci su nas sve ošišali... U Banatu su Romi proveli rat strašno. U Mošorinu je bila udata moja baba, ubijali su Rome i bacali pod led. I onda su naši Romi, kad pukne leto, morali tamo da idu da ih uzimaju tako mrtve i da ih sahranjuju. Morali smo i mi ženske da idemo, ali mi smo bili sretni u Pazovi što nas nije dao naš predsednik, koji je bio Slovak, i nije dao nas Cigane da nas ubiju”.⁶

Imajući u vidu ovaj postupak kazivanja kao glavnog vida konstruisanja, objavljivanja i zastupanja kompleksnog identiteta Romkinje u Vojvodini u dvadesetom veku, htela bih još da ukažem na nekoliko važnih jezičkih karakteristika ovog procesa, koje doprinose formulisanju nekih pitanja za dalju teorijsku diskusiju oko primena metode kazivanja lične istorije. To je važno jer neophodno je biti svestan i uslovnosti, i katkad, relativnosti primene metoda usmene istorije, zatim problema autentičnosti usmene istorije i sećanja, i, najzad, ambivalentne uloge onoga ko intervjuiše, pa i uloge samog istoričara, antropologa, etnologa, filologa i drugih naučnika koji pristupaju ovakvim tekstovima.

Pre svega, opaža se da metoda saopštavanja i beleženja usmene istorije donosi često šturo i kolektivno viđenje istorijskih i političkih okolnosti, tako da se i u ovom slučaju sećanje na holokaust u intervjuima javlja u gotovo istim formulacijama, sa navođenjem sličnih detalja, što ukazuje da pripovedanje usmene istorije nije izolovano od kolektivnih zvaničnih stavova, koji svojom specifičnom retorikom i odabirom terminologije oblikuju individualno kazivanje. Primera radi, specifična istorijska pozicija romske zajednice za vreme rata, na primer, dovodi do toga da se sećanja iz tog doba svode na pamćenje ljudi po nacionalnostima (“jedan Mađar”, “jedan Slovak”). Slično tome, sve ispitanice hvale period Titovog socijalizma, uz navođenje gotovo istovetnih detalja i primera.

Takođe, odnos između osobe koja intervjuiše i onoga ko je intervjuisan određuje u velikoj meri i govor, jezik i izraze koji se koriste, kao i način na koji se formuliše “ja” onoga ko pripoveda o sebi. Činjenica da su ovde i ispitivačice i ispitanice romske nacionalnosti olakšava mogućnost komunikacije, bez odnosa hegemonije, ili pozicije kulturnog patroniziranja bilo koje strane. S druge strane, mnogo od izrečenog nije potpuno jasno formulisano, upravo zbog onog podrazumevanog koje se uspostavlja između istraživačica i informantkinja, koje istovremeno ovim potvrđuju svoj udeo u istoj kulturnoj zajednici, što za čitaoca koji se nalazi izvan tog kulturnog prostora može ostati nerazumljivo.

I, najzad, treći problem se odnosi na pripovedanje životnog iskustva, dakle problem jezičkih formi i izraza, jezičke mašinerije koja je na raspolaganju ispitanicama. Dok se o nekim pojavama pripoveda vrlo iscrpno, kao na primer o religioznim pitanjima ili tumačenju sudbine, iskazi vezani za medicinske probleme, politiku ili odnose sa ne-Romima, vrlo često se pojavljuju u vidu jezički problematičnih formulacija, nepotpunih i ambivalentnih, skrivenih u klišeima, što odaje socijalno tabuizirani status nekih pojava ili pojmova. Na primer, gotovo nijedna od žena ne upotrebljava ime svog muža, koje očigledno predstavlja

⁶ Isto, 66. (poglavlje “Vida”)

kulturno tabuiziranu formu, usled čega se i muž i bračni život često vide kao strana, otuđena institucija. Govoreći o svojoj udaji, jedna od ispitanica daje sledeći opis:

“...Ja sam tamo odlazila kod babe. A moj muž je imao sestru tamo. Tu smo se upoznali i onda smo se tako zavoleli. Onda je došao njegov otac da pita moju mamu da dozvoli da se ja udam za njegovog sina. Mama je rekla da sam još mlada, sedamnaest godina onda su pitali mene i ja sam pristala. I tako je to prošlo. Venčali smo se u opštini. Imala sam belu venčanicu, nije bilo mnogo ljudi u svatovima. Moj muž je bio zemljoradnik i to je i dan danas.”⁷

Zatim, svedočenja o ne-Romima, opet usled kulturne podeljenosti, dovode do izvesnih “zatamnjenja slike”, jer uvek je reč o nekom bezličnom i bezimenom. Kulturni tabu, prelomljen kroz prizmu jezika, vrši još jaču identifikaciju informantkinje sa određenom kulturom, ali i kulturno definisanje drugih.

Publikacija *Romkinje* su primer konstruisanja, interpretacije, višestrukog i slojevitog posredovanja u formulisanju životnog iskustva, a osim toga, i obilje mogućnosti za različita čitanja, koja će se kod različitih subjektiviteta na različite načine aktualizovati, i kroz različite kodove tumačenja, različito shvatati. U jedinstvenim ličnim viđenjima sopstvenih života, prepliću se i presecaju vidovi uključivanja i isključivanja iz raznih konkretnih i simboličkih grupa, po principu etničkog, nacionalnog, starosnog, rodnog, regionalnog i “klasnog” pripadanja.

Umesto zaključka, recimo da *Romkinje* predstavljaju sadržajnu istorijsku, biografsku i kulturološku građu za izučavanje pitanja identiteta i kulturnog samoopredeljenja koje se konstruiše putem govora, kako putem kazivanja, tako i putem beleženja i interpretiranja tog govora. Drugim rečima ovaj poduhvat predstavlja samo deklarisanje određenih identiteta informantkinja, kao pripadnica romske kulture, kao žena u okviru te kulture, čiji su životi u određenim trenucima istorijski kontekstualizovani etničkim, rodnim, klasnim, starosnim i drugim društveno-konstruisanim i samo-konstruisanim prerogativima. To isto odnosi se na voditeljke ovih intervjuja, koje takođe samim radom na ovom istraživanju konstituišu svoje učešće u određenoj zajednici, ali i izvestan otklon od nje. Ovo je takođe i primer kako *oral history* metod može potpomoći dodatno ispisivanje istorije na mestima gde zvanični izvori nedostaju, mada može i da ukazuje na veliki jaz između ličnog i kolektivnog iskustva i na to kako se ta iskustva mogu jezičkim putem posredovati. I najzad, kako je uopšte svako “ja” pripovedanje uslovljeno jezičkim klišeima, nivoima znanja i senzibiliteta govornika, ovaj metod dovodi istraživače u dinamičnu poziciju večnog preispitivanja njegovih postavki u procesu borbe za zapisivanje fakta, kao glavnog posla u rekonstruisanju istorijskih tokova.

⁷ Isto, 120. (poglavlje “Živka”)

ORAL NARRATIVES IDENTITY AND PERSONAL
HISTORY: QUESTIONS OF LANGUAGE FORMS AND
CULTURAL SELF-DETERMINATION IN *ROMKINJE*:
BIOGRAFIJE STARIH ROMKINJA U VOJVODINI

Abstract: The paper deals with the analysis of the collection of interviews with Roma women in Vojvodina (Srbija). The book is a result of the research conducted by a group of young Roma women researchers gathered around the projects on the life and personal histories of older Roma women, in collaboration with the Women Studies Center in Novi Sad (Zenske Studije i istraživanja). The personal testimonies of Roma women, presented in the form of *oral histories*, construct a particular way of self-identification of women from a marginalized and culturally repressed community. Through telling a story, and usage of particular language constructions, a dialogue between older, traditionally oriented, and younger, formally educated Roma women is created. This kind of dialogue recreates not only particular communal identity of interviewees and interviewers, but also the constructs of their gender identities and challenges of their self-realization.

Key words: oral history, biographical discourse, Romas' women, Vojvodina, collective cultural cliché.

Literatura

Thomas L. CHARLTON – Lois E. MYERS – Rebecca SHARPLESS (ur.), *History of oral history: foundations and methodology*, Lanham 2007.

Svenka SAVIĆ [et al.], *Romkinje: Biografije starih Romkinja u Vojvodini*, Novi Sad 2001.

Svenka SAVIĆ [et al.], *Romkinje 2: životne priče Romkinja u Srbiji*, Novi Sad 2007.

Veronika MITRO [et al.], *Nevidljive: ljudska prava Romkinja u Vojvodini*, Novi Sad 2004.

DESNIČINI SUSRETI
2005.–2008.
Zbornik radova

Uredili
Drago Roksandić
Ivana Cvijović Javorina

Filozofski fakultet u Zagrebu
Plejada
Zagreb, 2010.

Biblioteka DESNIČINI SUSRETI

sv. 3

Nakladnici

Filozofski fakultet u Zagrebu, Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije
Plejada d.o.o., Zagreb

Za nakladnike

Damir Boras

Igor Ranić

Uredili

Drago Roksandić

Ivana Cvijović Javorina

Recenzent

Velimir Visković

*Tiskanje ove knjige potpomogao je
Gradski ured za obrazovanje, kulturu i šport Grada Zagreba*

Fotografija na naslovnici

Vladan Desnica (iz fotodokumentacije dr. sc. Uroša Desnice)

Copyright © 2010., Plejada, Zagreb

ISBN 978-953-56047-7-8

DESNIČINI SUSRETI 2005.–2008.
Zbornik radova
Drago Roksandić, Ivana Cvijović Javorina (ur.)

Izvršni nakladnik
Plejada d.o.o.
Zagreb, VIII. južna obala 17
tel./faks 01/3906-533
e-mail: plejada@plejada-zg.hr
www.plejada-zg.hr

Izvršni urednik
Ilija Ranić

Grafička oprema
Studio *Canis*

Lektura
Jovan Čorak

Dizajn naslovnice
Ana Pojatina

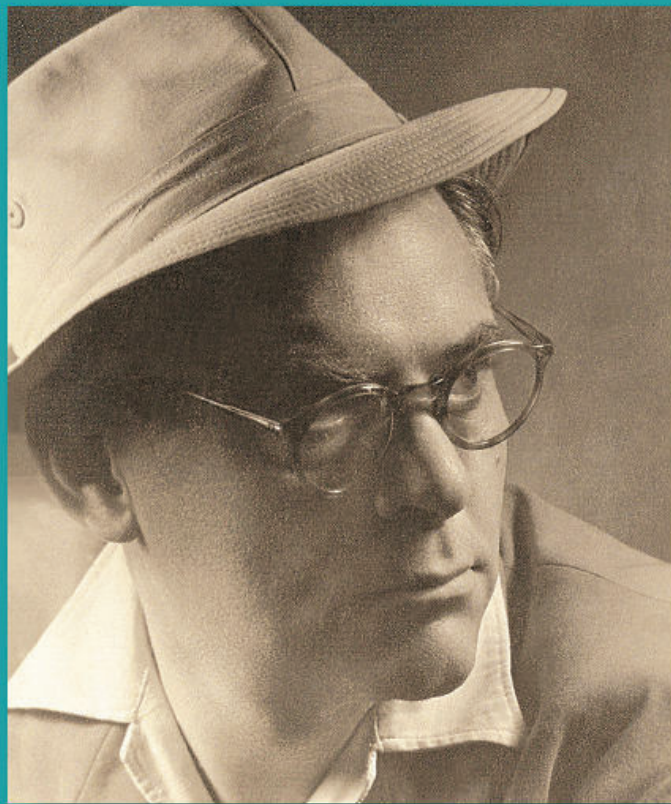
Tisak i uvez
Tiskara Zelina d.d., Sveti Ivan Zelina
rujan 2010.

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne
knjižnice u Zagrebu pod brojem 742369.

CENTAR ZA KOMPARATIVNOHISTORIJSKE
I INTERKULTURNE STUDIJE

DESNIČINI SUSRETI
2005.-2008.

Zbornik radova

Uredili
DRAGO ROKSANDIĆ
IVANA CVIJOVIĆ JAVORINA